

УДК 378.012:37.011.3-051:159.943

ГНУЧКІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗНАННЯ: РОЗКРИТТЯ СМИСЛОВОГО ПОЛЯ У КОНТЕКСТІ ФЕНОМЕНА «ЗНАННЯ»

Тетяна Мієр, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0002-2874-2925

E-mail: t.miyer@kubg.edu.ua

Геннадій Бондаренко, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0001-5978-5138

E-mail: h.bondarenko@kubg.edu.ua

Ольга Хижна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри музичного мистецтва, Мукачівський державний університет.

ORCID: 0000-0002-8740-2533

E-mail: khyzhna@gmail.com

Аліна Клименчук, магістрант, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка; учитель англійської мови приватного ліцею «Кідз Студіо».

ORCID: 0009-0003-4991-3257

E-mail: klimenchukalina060201@gmail.com

У статті йдеться про результати дослідження філософського, психологічного й педагогічного аспектів впливу феномену «знання» на формування смислового поля терміна «гнучкість педагогічного знання». Сутність цього терміна розглянуто, як: 1) особистісну якість, яка формується в результаті виконання дій; 2) основний компонент світогляду вчителя, що визначає ставлення до здійснення педагогічної діяльності; 3) процес педагогічної діяльності, на якому позначаються види, характеристики та рівні знання.

***Ключові слова:** гнучкість; знання; педагогічне знання; гнучкість педагогічного знання; майбутній учитель.*

FLEXIBILITY OF PEDAGOGICAL KNOWLEDGE: REVEALING THE SEMANTIC FIELD IN THE CONTEXT OF THE PHENOMENON OF “KNOWLEDGE”

Tetiana Miyer, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

ORCID: 0000-0002-2874-2925

E-mail: t.miyer@kubg.edu.ua

Hennadii Bondarenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Primary Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

ORCID: 0000-0001-5978-5138

E-mail: h.bondarenko@kubg.edu.ua

Olga Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Musical Art, Mukachevo State University.

ORCID: 0000-0002-8740-2533

E-mail: khyzhna@gmail.com

Alina Klymenchuk, Master's Student, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, English Teacher at Kid's Studio Private Lyceum.

E-mail: klimenchukalina060201@gmail.com

The article highlights the results of the study of the influence of the phenomenon of "knowledge" on the formation of the semantic field of the term "flexibility of pedagogical knowledge". It was established that the semantic field of the term "flexibility of pedagogical knowledge" forms the variability of contexts. In the philosophical context, it is a form of reflection of the characteristics, features of the educational process in the mind of the teacher, a way of assimilating the results of one's own pedagogical actions, the result of pedagogical activity in relation to all participants. In the psychological context, it is a complex intellectual activity of a teacher, which represents the process of performing various cognitive actions as part of pedagogical activity, the process of the teacher acquiring new pedagogical knowledge and experience. In the pedagogical context, this is a personal quality that is formed independently or in interaction with others, a component of the teacher's worldview, which significantly affects the process of pedagogical activity and its results; manifests itself at the level of flexibility in the application of subject knowledge, knowledge of norms and values, knowledge of methods of action in pedagogical activity.

The flexibility of pedagogical knowledge is considered as: 1) a personal quality that is formed as a result of performing actions; 2) the main component of the teacher's worldview, which determines the attitude to the implementation of pedagogical activities; 3) the process of pedagogical activity, which is influenced by types, characteristics and levels of knowledge.

The flexibility of pedagogical knowledge has the following implementation: effectively operate pedagogical knowledge reject ineffective actions, restructure activities, choose more effective actions, switch attention from one method of action to another, develop new methods of action for efficiency in atypical, changed situations that arise in pedagogical activity; to combine several known methods of action; to apply different methods of action in the same situation, taking into account external conditions, professional interests, personal educational needs and requests.

Keywords: flexibility; knowledge; pedagogical knowledge; flexibility of pedagogical knowledge; future teacher.

Сучасне суспільство вирізняє інтенсивний інформаційно-технологічний поступ, який, з одного боку, розглядається одним із значущих факторів запровадження доцільних змін у сфері освіти, а, з іншого, – слугує утвердженням пріоритетності процесів особистісного й професійного розвитку як майбутніх учителів, так і вже працюючих задля організації інноваційного освітнього процесу.

За результатами досліджень [6; 7], які відображають європейський і вітчизняний досвід підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності, встановлено широку палітру форм, підходів, методів, прийомів, способів, засобів, які слугують дидактичним інструментарієм формування готовності майбутніх учителів до ефективного здійснення педагогічної діяльності в закладах загальної середньої освіти. У той же час на тлі зазначеного фіксується певна обмеженість у діях майбутніх учителів, яка, на нашу думку, пояснюється «прив'язуванням» засвоєних ними знань до певної ситуації, освітньої галузі, діяльності, події. Подоланню цієї обмеженості слугує формування в майбутніх учителів гнучкості і як особистісної якості, і як процесу, що має реалізуватися ними під час здійснення педагогічної діяльності.

Значущість вияву гнучкості в педагогічній діяльності розглядається багатьма вченими. Варто наголосити на напрацюваннях І. Самойлової [12], наукове дослідження якої стосується дослідження процесу формування гнучкості педагогічних знань у студентів педагогічного коледжу на основі загальнопрофесійної, загальнокультурної і предметної підготовки. Учена пропонує науково обґрунтовану технологію-алгоритм, компонентами якої є певні алгоритми діяльності викладача і студентів, комплекс професійно спрямованих завдань, чітко визначена послідовність дій та операцій, критерії (швидкість у здійсненні дій, варіативність виконання дій, вибір оптимальних способів вирішення проблеми). Інший аспект дослідження гнучкості фіксується в працях І. Таран [15]. На думку вченого, формування педагогічної гнучкості у процесі професійної підготовки майбутніх учителів передбачає цілеспрямоване формування особистісних якостей, оволодіння систематизованими знаннями, вміннями.

Автори цієї статті вбачають доцільність у дослідженні феномену «знання» та через виокремлення притаманних йому характеристик розкриття сутності смислового поля терміна «гнучкість педагогічного знання». Це і є метою статті. Тактичне виструнчення досягнення цієї мети забезпечувалося таким поступом: розкриття філософського, психологічного та педагогічного аспектів впливу сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання»; трьох векторний розгляд гнучкості педагогічного знання: особистісна якість, яка формується в результаті багаторазових вправлянь з виконання розумових (практичних) дій; основний компонент світогляду вчителя, що визначає його ставлення до здійснення педагогічної діяльності; процес, на якому позначається видове різноманіття знання, його характеристики, рівні вияву.

Для розкриття філософського аспекту впливу сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» значущими постають напрацювання М. Головань [2], у яких йдеться про варіативність характеристик знання. Так, знання постає: 1) формою відбиття характеристик об'єктивної дійсності у свідомості людини; 2) особливим способом духовного засвоєння результатів пізнання та усвідомлення їхньої істинності; 3) продуктом суспільної, духовної, матеріальної діяльності.

З урахуванням зазначених вище філософських напрацювань [2], вплив сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» спричинив появу варіативності в його розгляді додаванням таких контекстів, як: 1) процес пізнання, що включає в себе інші процеси, а саме: процес відбиття характеристик об'єктивної дійсності у свідомості вчителя; процес духовного засвоєння ним результатів пізнання; процес усвідомлення істинності отриманих результатів як стосовно здобувачів освіти, так і стосовно власної педагогічної діяльності з використанням самоаналізу власних професійних дій, які реалізовувалися під час розв'язання задач педагогічного та моніторингового спрямування; 2) процес сприймання предмету праці вчителя як результату суспільної, духовної та матеріальної діяльності.

Психологічний аспект впливу сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» вирізняє процесуальна спрямованість його характеристик. Відповідно до наукових доробків психологів (А. Малюкіної [5], М. Савчина [11], Т. Ткача [16] та ін.) феномен «знання» постає: 1) складною інтелектуальною діяльністю особистості з різними пізнавальними

(сенсорно-перцептивними, мнемічними, метакогнітивними тощо) діями, здійснення яких слугує засвоєнню сприйнятої інформації, її обробці, збереженню, відтворенню; 2) складним процесом набуття людиною індивідуального досвіду в результаті спостережень за об'єктами довкілля, узагальнення інформації, самостійного прийняття рішень, реалізації запланованих дій, аналізу отриманих результатів; 3) своєрідним «інструментом», за допомогою якого ефективно засвоюється суб'єктивно нова інформація, формуються нові судження, реалізуються дії в типових та нетипових ситуаціях.

З огляду на доробки психологів, вплив сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» виявляється у необхідності акцентування уваги на: 1) процесі виконання пізнавальних дій, які впливають на ефективний перебіг інтелектуальної діяльності вчителя та на якість засвоєння, обробки, збереження та відтворення інформації, сприйнятої під час здійснення педагогічної діяльності та значущої для подальших педагогічних дій; 2) способах набуття педагогічного досвіду в фаховій діяльності в результаті дослідження перебігу освітнього процесу, ефективності власних дій у педагогічній діяльності та аналізу результатів як в цілому, так і стосовно конкретного здобувача освіти, своїх дій та особистісних змін; 3) способах задіяння попередньо засвоєних знань та набутого досвіду під час виконання дії в типових та нетипових ситуаціях у педагогічній діяльності. У цьому контексті педагогічне знання постає результатом відображення у пам'яті вчителя різних аспектів педагогічної діяльності в певних образах, поняттях, фактах, правилах тощо, які впливають на подальше здійснення педагогічної діяльності та відтворюються в ній.

У результаті аналізу педагогічних праць (С. Гончаренко [3], Н. Мойсеюк [8], О. Савченко [10], С. Тищенко [4] та ін.) досліджено педагогічний аспект впливу сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» та встановлено інший спектр характеристик. Зокрема таких, як: перевіреність за допомогою практики; узагальненість щодо відбиття характеристик об'єктивної дійсності; світоглядна приналежність з огляду на віднесеність до основних компонентів світогляду; значущість для процесів формування та розвитку (формування ставлення до навколишньої дійсності, моральні погляди, переконання, вольові риси, характер; обумовленість взаємодією з іншими та самостійними діями (розумовими, практичними, спонтанними, цілеспрямованими)).

У контексті педагогічного аспекту впливу сутнісних характеристик феномену «знання» на смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» останнє (маємо на увазі смислове поле) набуло розширення з огляду на розгляд гнучкості педагогічного знання: 1) як особистісної якості (формується лише в результаті багаторазових вправлянь з виконання розумових і практичних дій, які здійснюються самостійно або(та) у взаємодії з іншими, цілеспрямовано під керівництвом фахівця або(та) спонтанно); 2) як основний компонент світогляду вчителя (суттєво впливає на його ставлення до здійснення педагогічної діяльності, прогресивність поглядів, вияв вольових якостей (наполегливості, ініціативності), стосується інтересу до розширення, поглиблення, осучаснення педагогічних знань; слугує формуванню та розвитку фахових умінь).

Гнучкість педагогічного знання як процес найбільш повно можна представити контекстом такого видового різноманіття знань [6] як: 1) предметні знання з різним

ступенем узагальнення (гнучкість педагогічного знання виявляється у перенесенні відомостей, що стосуються суб'єктів, об'єктів, процесів, явищ, взаємовідносин, які стають об'єктом уваги вчителя під час певної події в педагогічній діяльності на тло іншої); 2) знання норм (гнучкість педагогічного знання виявляється у ефективному застосуванні знань норм у процесі педагогічної діяльності, для вибудовування міжособистісних взаємовідносин, самоконтролю власної поведінки); 3) знання цінностей (гнучкість педагогічного знання виявляється у забезпеченні функціонування освітнього середовища з дотриманням цінностей у кожній конкретній педагогічній ситуації); 4) знання способів дій (гнучкість педагогічного знання має місце у разі володіння вчителем різноманітними способами дій та їх використання для ефективного вибудовування стратегії педагогічної діяльності, проектування освітнього процесу, моделювання уроків, розгортання освітніх подій, вибудовування індивідуального освітнього простору учнів тощо; прикладом таких дій можуть бути: способи виконання розумових дій (приміром, спосіб виконання узагальнення, спосіб встановлення причинно-наслідкових зв'язків, спосіб аналогізування, спосіб конструювання тощо); способи виконання розумових операцій (як-от, спосіб активного слухання, спосіб виокремлення головного, спосіб побудови міркувань, способи побудови різних видів діалогу (діалого-розпитування, діалогу-домовленості, діалогу-обговорення, діалогу-обміну думками (враженнями)); способи виконання практичних дій (спосіб розв'язування певного виду задач, спосіб участі у дискусії, спосіб підготовки інтерв'ю тощо)).

Гнучкість педагогічного знання як процес вважаємо за доцільне охарактеризувати з огляду на такі характеристики феномену «знання», як: правильність, узагальненість, системність, конкретність, міцність, оперативність. Реалізацією гнучкості педагогічного знання в контексті характеристики «правильність» передбачено оперування вчителем науково усталеними суспільними знаннями. «Узагальненість» як характеристика знання виявляється у гнучкості педагогічного знання стосовно ефективного оперування в педагогічній діяльності теоріями, законами, закономірностями розвитку суспільних явищ. У контексті характеристики знання «системність» гнучкість педагогічного знання реалізується з урахуванням структурної організації та ієрархізації знання, що включає послідовність у розумінні одних знань як передумови розуміння інших. З огляду на таку характеристику знання як «конкретність» гнучкість педагогічного знання реалізується з урахуванням оптимального співвідношення між абстрактно-логічним та чуттєво-практичним. «Міцність» як характеристика знання виявляється стосовно гнучкості педагогічного знання у продуктивності його реалізації в освітньому процесі.

Порівнюючи гнучкість та оперативність, І. Самойлова [12] вказує на таку їх відмінність, як спосіб використання знання. Оперативність знання пояснюється процесом застосування знання в типових ситуаціях, конкретних випадках, натомість гнучкість співвідносить з процесом застосування знання в нетипових ситуаціях, що, у свою чергу, потребує від особистості активності.

З огляду на доробки вчених [1; 12; 14; 15] сутність терміна «гнучкість педагогічного знання» набула варіативного розкриття стосовно: 1) проявів особистісної характеристики, по-перше, це здатність (здатність відмовитися від наявного способу дій та віддати перевагу новому, нетрадиційному); здатність швидко й без утруднень переключатися з одної ситуації на іншу або швидко знаходити ефективні способи

вирішення проблеми (розв'язання проблемної ситуації), застосовувати набуті знання у разі зміни змісту ситуації; пропонувати декілька способів застосування знань під час однієї і тієї ж проблемної ситуації); по-друге, це можливість (можливість пристосуватися до неочікуваних змін, ситуацій, подій, дій); по-третє, це вміння (вміння переключатися й бути активним); 2) характеристики діяльності – гнучкість виявляється у гнучкості мислення, перебудові, переоцінці вже відомих особистості способів дій, урізноманітненні можливостей зміни, виборі більш ефективного способу розв'язання певної проблемної ситуації.

У контексті розкриття сутності процесу, який позначається терміном «гнучкість педагогічного знання», значущості набуває науковий доробок С. Пальчевського [9] про чотири рівні вияву гнучкості знань: рівень розпізнання (репродуктивна діяльність, супроводжується спрямовальними підказками щодо виконання дій у подібних, стандартних ситуаціях); рівень репродуктивності (передбачає самостійне відтворення засвоєного способу дій, базується на усвідомленому сприйнятті та пригадуванні того, як варто діяти у подібних, стандартних ситуаціях); рівень продуктивності (використання знань у подібних, стандартних та варіативних ситуаціях); рівень творчості (використання знання та способів дій у нетипових, змінених та нестандартних ситуаціях).

У наукових доробках [14; 15] гнучкість педагогічного знання розглянуто як складне процесуальне утворення, у якому конкретизується вияви компонентного складу, який представлено такими видами гнучкості, як: інтелектуальна (застосування знання у різноманітних ситуаціях (нетипових, змінених та нестандартних)); поведінкова (зміна поведінки відповідно до конкретної ситуації, певних обставин); емоційна (контроль та керування власними емоціями під час педагогічної діяльності для стабільності власного психологічного стану, неупередженості дій, прояву адекватних реакцій, швидкого знаходження способів дій, вибудовування позитивних взаємовідносин, швидкої адаптації до нових умов здійснення педагогічної діяльності).

Проявам гнучкості педагогічного знання сприяють такі особистісні риси вчителя як: здатність легко відмовлятися від шаблонних способів дій під час вирішення проблемних ситуацій; схильність до розроблення й застосування нових оригінальних підходів розв'язання педагогічних задач без зміни принципів та моральних засад здійснення педагогічної діяльності на основі: запровадження різноманітних способів дій; ефективного поєднання знань та(або) умінь у нових, нестандартних, нетипових, змінених умовах; переключення уваги з одного способу дії на інший, з одного предметного змісту на інший; використання нестандартного підходу; бачення об'єкта педагогічної дії в новому ракурсі тощо.

Гнучке педагогічне знання слугує формуванню гнучкості в уміннях та навичках (soft skills) [13]. Зазначене має місце в комунікації (це прояв умінь слухати, чути, виступати, аргументувати, переконувати, презентувати, взаємодіяти). Значуще для саморегуляції (це уміння контролювати власні емоції, управляти стресом та власним розвитком, дотримуватися тайм-менеджменту, рефлексувати, ефективно використовувати інформацію тощо) та управління (це уміння мотивувати, здійснювати наставництво, контролювати реалізацію завдань, делегувати повноваження тощо).

Отже, смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» формує варіативність контекстів, зокрема: філософського (форма відбиття характеристик,

особливостей освітнього процесу в свідомості вчителя, спосіб засвоєння результатів власних педагогічних дій, результат педагогічної діяльності стосовно всіх учасників освітнього процесу); психологічного (складна інтелектуальна діяльність учителя, що являє собою процес виконання різних пізнавальних дій у складі педагогічної діяльності, процес набуття учителем нових педагогічних знань та досвіду, що збагачує особистісний та суспільний ресурс) та педагогічного (особистісна якість, що формується самостійно або у взаємодії з іншими, компонент світогляду вчителя, що суттєво впливає на процес здійснення педагогічної діяльності та її результати; виявляється на рівні гнучкості у застосуванні предметних знань, знань норм і цінностей, знань способів дій у педагогічній діяльності).

З урахуванням філософського, психологічного та педагогічного контекстів гнучкість педагогічного знання постає стосовно вчителя особистісною його характеристикою, що виявляється в особливостях розумової діяльності, інтелектуальній гнучкості в цілому та гнучкості мислення, а також у здатності, можливості, вмінні ефективно здійснювати педагогічну діяльність в умовах невизначеності.

Смислове поле терміна «гнучкість педагогічного знання» збагачено і процесуальністю, як-от: ефективно оперувати педагогічними знаннями (відмовлятися від неефективних дій, перебудовувати діяльність, обирати більш ефективні дії, переключати увагу з одного способу дії на інший, розробляти нові способи дій для ефективності у нетипових, змінених та нестандартних ситуаціях, які виникають у педагогічній діяльності; комбінувати декілька відомих способів дій; застосувати в одній і тій же ситуації різні способи дій з урахуванням зовнішніх умов, професійних інтересів, особистісних освітніх потреб, наявних можливостей та суспільних запитів).

У подальших розвідках передбачено дослідження процесу формування гнучкості педагогічних знань під час навчання майбутніх учителів початкових класів з використанням сучасних цифрових інструментів та технологій розвитку емоційного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варій М. Й. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
2. Головань М. С. Знання як педагогічна категорія. *Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина*: зб. наук. пр. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. С. 104–112.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Малюкіна А. О. Сутність поняття «знання» та його види. *Сучасні проблеми управління підприємства: теорія та практика*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 58–61.
6. Мієр Т. І., Бондаренко Г. Л. Дослідницька основа інноваційної складової професійної підготовки вчителя початкових класів з використанням європейського і вітчизняного досвіду. *Освіта і суспільство*. VI Міжнар. зб. наук. пр. / під ред. Т. Несторенко, Р. Бернатової. Ополе: Вид-во Вищої школи управління і адміністрації в Ополе, Польща, 2021. С. 262–271.
7. Мієр Т. І., Голодюк Л. С., Савош В. О., Бондаренко Г. Л. Організація процесу навчання у закладах вищої педагогічної освіти та освіти дорослих з акцентом на полях самореалізації. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2023. Вип. 1(21). С. 214–222.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 5-те вид., доповн. та перероб. Київ, 2007. 656 с.
9. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Каравела, 2007. 576 с.
10. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ: Грамота, 2012. 504 с.

11. Савчин М. В. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2007. 424 с.
12. Самойлова І. В. Формування гнучкості педагогічних знань у студентів педагогічного коледжу у процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2013. 20 с.
13. Смагіна Т., Шуневич О. Умови розвитку гнучких навичок (soft skills) педагогів у процесі навчання на курсах підвищення кваліфікації. *Український педагогічний журнал*. 2019. Вип. 2. С. 73–80.
14. Смаліус Л. Н., Шавровська Н. В. Розвиток гнучкості як інтегральної характеристики особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2016. Вип. 4(41). С. 76–79.
15. Таран І. В. Сутність та зміст поняття «гнучкість» в освіті. *Педагогічний журнал*. 2018. С. 170–175.
16. Ткач Т. В. Освітній простір особистості: психологічний аспект: монографія. Київ: Інститут ім. Г. С. Костюка АПН України, 2008. 272 с.

REFERENCES

1. Varii, M. Y. (2007). *Zahalna psykholohiia*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
2. Holovan, M. S. (2008). *Znannia yak pedahohichna katehoriia. Suchasna kartyna svitu: pryroda, suspilstvo, liudyna: zbirnyk naukovykh prats*. Sumy: DVNZ “UABS NBU” [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
4. *Entsyklopediia osvity*. (2008). Akad. ped. nauk Ukrainy. V. Kremen (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Maliukina, A. O. (2018). *Sutnist poniattia “znannia” ta yoho vydy. Suchasni problemy upravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka*. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].
6. Miyer, T. I., Bondarenko, H. L. (2021). *Doslidnytska osnova innovatsiinoi skladovoi profesiinoi pidhotovky vchytelia pochatkovykh klasiv z vykorystanniam yevropeiskoho i vitchyznianoho dosvidu. Osvita i suspilstvo*. VI Mizhnar. zb. nauk. pr. T. Nestorenko, R. Bernatovoi (Ed.). Opolie: vydavnytstvo Vyshchoi shkoly upravlinnia i administratsii v Opolie, Polshcha [in Ukrainian].
7. Miyer, T. I., Holodiuk, L. S., Savosh, V. O., Bondarenko H. L. (2023). *Orhanizatsiia protsesu navchannia u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity ta osvity doroslykh z aktsentom na poliakh samorealizatsii. Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity, issue 1(21), 214–222* [in Ukrainian].
8. Moiseiuk, N. Ye. (2007). *Pedahohika*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Palchevskiy, S. S. (2007). *Pedahohika*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
10. Savchenko, O. (2012). *Dydaktyka pochatkovoї osvity*. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
11. Savchyn, M. (2007). *Pedahohichna psykholohiia*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
12. Samoilova, I. V. (2013). *Formuvannia hnuchkosti pedahohichnykh znan u studentiv pedahohichnoho koledzhu u protsesi profesiinoi pidhotovky. Extended abstract of candidate’s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Smahina, T., Shunevych, O. (2019). *Umovy rozvytku hnuchkykh navychok (soft skills) pedahohiv u protsesi navchannia na kursakh pidvyshchennia kvalifikatsii. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal, issue 2, 73–80* [in Ukrainian].
14. Smalyus, L. N., Shavrovska, N. V. (2016). *Rozvytok hnuchkosti yak intehralnoi kharakterystyky osobystosti. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, issue 4(41), 76–79* [in Ukrainian].
15. Taran, I. (2018). *Sutnist ta zmist poniattia “hnuchkist” v osviti. Pedahohichnyi zhurnal, 170–175* [in Ukrainian].
16. Tkach, T. (2008). *Osvitnii prostir osobystosti: psykholohichnyi aspekt*. Kyiv: Instytut im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy [in Ukrainian].